

ศึกษาลักษณะปนิชฌานในการเจริญวิปัสสนากาวนา ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

นางสาวศุภากร วังวุฒิภิญโญ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ
1. เพื่อศึกษาสภาพฌานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาหลักฌานปนิชฌานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท 3. เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนากาวนาเพื่อให้เกิดลักษณะปนิชฌาน โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น โดยการรวบรวมข้อมูลนำมาประมวลวิเคราะห์โดยเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา และสรุปตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลการวิจัยพบว่า

สภาพฌาน หมายถึงสภาพจิตที่เพ่งพินิจจนเป็นสมาธิแน่วแน่ถึงขั้นอุปปนาสมาธิ ซึ่งมีอยู่ 2 แบบ คือ (1) การเพ่งอารมณ์บัญญัติ คือ รูปฌาน และอรุปฌาน เป็นสมถกาวนา ให้ผลสูงสุด คือ สมาบัติ 8 และอภิญญา 5 เรียกว่า อาร์มมณูปนิชฌาน (2) การเพ่งอารมณ์ปรมาตม์ คือการเพ่งลักษณะของสังขารให้เห็นความเป็นไตรลักษณ์ เป็นวิปัสสนากาวนาให้ผลสูงสุดคือ มรรค ผล นิพพาน เรียกว่า ลักษณะปนิชฌาน ลักษณะปนิชฌาน หมายถึงการเพ่งลักษณะซึ่งเป็นปรมาตม์อารมณ์ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค ผล วิปัสสนาชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะเพ่งพินิจสังขารโดยไตรลักษณ์ มรรคชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะยังกิจแห่งวิปัสสนาให้สำเร็จ ผลชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะเพ่งพินิจอันมีลักษณะสุญญะ

อนิมิตตะและอัปปนิหิตะอย่างหนึ่ง และเพราะเห็นลักษณะสังขารนิพพานอย่างหนึ่ง

การเจริญวิปัสสนากาวนาเป็นหนทางการทำให้เกิด ลักษณะปนิชฌาน ซึ่งมีวิธีหลักใหญ่ อยู่ 2 วิธีคือ (1) สมถปุพพังคมวิปัสสนาเป็นการเจริญวิปัสสนาโดยใช้ฌานเป็นบาทฐาน ผู้ที่ปฏิบัติแน่วนี้เรียกว่า สมถยานิก (2) วิปัสสนาปุพพังคมสมถะเป็นการเจริญวิปัสสนา โดยไม่มีฌานเป็นบาทฐาน แต่ใช้ขณิกสมาธิจนเกิดกำลังเทียบเท่า ฌาน ผู้ปฏิบัติแน่วนี้เรียกว่า วิปัสสนายานิก ซึ่งทั้ง 2 วิธีนี้ เป็นการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานสูตร อันเป็นทางสายเดียวที่สามารถพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสที่สุดคือนำไปสู่ความหลุดพ้นที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

Abstract

This thesis has three objectives: to study the state of Jhāna in the Theravāda Buddhist Scriptures, to study Lakkhanūpanijjhāna in the Theravāda Buddhist Scriptures and to study how Lakkhanūpanijjhāna can be developed through Vipassanā Meditation practice. Clarified and analyzed data are taken from the Theravāda Buddhist scriptures namely, the Tipitaka, Buddhist commentaries, Tīga, and other related scriptures such as the Visuddhimagga then composed, explained in details, corrected

and verified by Buddhist scholars.

The study found that the states for Jhāna happen when the mind is steadily concentrated until it is up to the level of Appanāsamādhi: the Attainment Concentration. The Jhāna can be divided into 2 forms : (1) the Samathabhāvanā's conceptual concentration consisting Rūpa-jhāna : the Four Absorptions of the Form Sphere and Arūpa-jhāna : the Four Absorptions of the Formless Sphere. Both Jhāna forms yield the highest result called the Samāpatti (the attainment) and Abhiññā (the superknowledge), which is concluded as Ārammaṇūpanijjhāna: the object-scrutinizing Jhāna. (2) The Vipassanābhāvanā's ultimate truth concentration, that is, when practitioners acknowledge the Three Characteristics of the conditioned things. This practice yields the highest result called Magga, Phala and Nibbāna and is called Lakkhaṇūpanijjhāna: characteristic-examining Jhāna.

Lakkhaṇūpanijjhāna is in fact the acknowledgement of the ultimate truth namely the Magga, Phala and Nibbāna. It is considered Vipassanābhāvanā because it acknowledges conditioned things by their Three Characteristics. It is considered Magga because it is the Vipassanā's successful path and it is considered Phala because it contemplates the Suññata:

voidness, the Animitta: signless and the Appaṇihita: desireless conditions. And lastly, Lakkhaṇūpanijjhāna is considered Nibbāna because it acknowledges the final deliverance from suffering of conditioned things.

Vipassanābhāvanā, as the path to Lakkhaṇūpanijjhāna, can be practiced in two main different methods, namely, (1) Samathapubbankavipassanā, using jhāna as its base and the ones who use this method is called Samathayānika, and (2) Vipassanāpubbankasamatha using no jhāna as its base, but take to the Khaṇikasamādhi: momentary concentration until its strength is equivalent to the jhāna. Practitioners who use this method is called Vipassanāyānika. Both ways are, according to the SatipaṭṭhānaSutta, the methods for Vipassanā Meditation practice, which the Buddha stated that is the only way leading mankind out of the conquering power of defilements and would lead to the permanent freedom.

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาก็คือการเรียนรู้จากธรรมชาติของตัวเราเองเพื่อให้เห็นความจริงของธรรมชาติว่าชีวิตของเราทุกคนขึ้นอยู่กับกฎของธรรมชาติ คือกฎของกรรมบุคคลสร้างเหตุใดไว้อย่อมได้รับผลของการกระทำนั้น แต่วิบากอกุศลของกรรมต่างๆ ที่เคยทำไว้ในอดีตนั้นก็สามารรถปรับปรุงแก้ไขด้วยกรรมปัจจุบัน แม้ไม่สามารถกลับ

ไปแก้ไขลบล้างอกุศลกรรมที่เป็นต้นเหตุได้ แต่ก็สามารถสร้างกรรมปัจจุบันเพื่อเจือจางวิบากอกุศลกรรมนั้นให้อ่อนกำลังลงได้ด้วยการอบรมศีล อบรมจิต และเจริญปัญญา นั่นคือการเจริญสมาธิภาวนา นั่นเอง

จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการเจริญภาวนา คือ การเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของการเจริญภาวนา ในทางพระพุทธศาสนา คือการบรรลุ มรรคผลและนิพพาน ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบวิธีนี้นั่นคือ “การเจริญวิปัสสนาภาวนา” ที่สามารถปฏิบัติให้เห็นผลจริงได้ในปัจจุบัน ซึ่งมีพระอริยเจ้าสามารถพิสูจน์ให้ทราบจนเห็นประจักษ์แจ้ง แล้วนำมาเผยแพร่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

มีพุทธพจน์กล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมสองอย่างเหล่านี้เป็นเหตุเกิดปัญญา ธรรมสองอย่างนี้ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา”

การเจริญภาวนาหรือการปฏิบัติกรรมฐานจึงมีอยู่ 2 ประการคือ

1) สมถะภาวนาหรือสมถะกรรมฐาน คือการอบรมจิตเพื่อให้เกิดความสงบหรือทำจิตให้เป็นสมาธิมั่นคง นั่นเอง

2) วิปัสสนาภาวนาหรือวิปัสสนากรรมฐาน คือการอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ได้แก่ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงในขั้น 5 ว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หนได้ยาก ไม่ใช่บุคคลตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ การเจริญภาวนา จึงเป็นการฝึกอบรมทางด้านจิตใจ เป็นการบริหารและพัฒนาจิตหรือที่เรียกว่าจิตตภาวนา ซึ่งหมายถึง การคุ้มครองรักษาจิตด้วยการฝึกอบรมอยู่เนืองๆ เพื่อลดความกระวนกระวาย และเพื่อให้จิตมีความเข้มแข็งก่อให้เกิดสุขภาพจิตที่ดี การเจริญภาวนาจึงมีอยู่ในทุกศาสนา แต่การเจริญภาวนาที่เป็นไปเพื่อให้เกิดปัญญาพ้นจากความทุกข์

ทั้งปวงมีอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วจึงได้ทรงแสดงแนวทางการปฏิบัติ คือสมถะและวิปัสสนา เพื่อให้เหล่าเวไนยสัตว์ได้รู้ตามว่าโดยองค์ธรรมคือ มรรคมรรค 8 หรือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งมีสัมมาทิฐิเป็นปัญญาเห็นชอบในอริยสัจ 4 และการปฏิบัติตามหนทางแห่งมรรคมรรค 8 คือการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นอุบายวิธีสำหรับฝึกจิตให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง

ดังพุทธพจน์กล่าวว่า “วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นไฉน? คือปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ สภาวะที่รู้ สภาวะที่ฉลาด สภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนรัตนะ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิในสมัยนั้นนี้ชื่อว่า วิปัสสนา เกิดขึ้นในสมัยนั้น”

ในพระบาลี อธิบายว่า วิปัสสนาภาวนา คือการเห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็น อากาโรที่เคลื่อนไหว ใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับ สงบเย็น (นิพพาน) กล่าวคือ เมื่อสภาวะจิตเข้าไปประจักษ์รู้สิ่งต่างๆ อย่างแน่วแน่ลึกซึ้ง ไม่สั่นจิตออกนอกจนซึมซับเข้าไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือสภาวะที่จิตเกาะติดกับอารมณ์อย่างแนบแน่นนี้ เรียกว่า ฌาน เช่น การหายใจ เป็นการปรุงแต่งความรู้สึกที่ต้องเป็นปรมาณู การตั้งความรู้สึกไว้ที่ท้อง เมื่อรับรู้ความตึง-หย่อน เย็น-ร้อน อ่อน-แข็ง จึงได้ชื่อว่า กำลังพัฒนาเข้าสู่ลักษณะนิขฌานฌานแล้ว ซึ่งก็คือ การโน้มจิตเข้าไปประจักษ์อยู่กับปรมาณูธรรมหรือความจริงอันสูงสุด

เมื่อสภาวะจิตที่แน่วแน่ลึกซึ้ง โดยการเพ่งพินิจ

เกาะติดอารมณ์แนบแน่นจนเกิดเป็นฉนวนนี้ เรียกว่า “ลักษณะปนิชฌาน” ซึ่งเป็นฉนวนที่ทำให้แจ้งในพระไตรลักษณ์ คือเป็นฉนวนที่เกิดจากการเพ่งลักษณะเป็นอารมณ์โดยความเป็นไตรลักษณ์ หมายถึง อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เป็นการพัฒนาเข้าสู่ วิปัสสนาญาณ มรรคญาณ และผลญาณ ตามลำดับ หรือกล่าวได้ว่าวิปัสสนาญาณได้ชื่อว่า “ลักษณะปนิชฌาน” เพราะเข้าไปรู้แจ้งในพระไตรลักษณ์ มรรคญาณได้ชื่อว่า “ลักษณะปนิชฌาน” เพราะเป็นผู้ทำกิจให้แจ้งในพระไตรลักษณ์ของวิปัสสนาญาณได้สำเร็จลง และผลญาณได้ชื่อว่า “ลักษณะปนิชฌาน” เพราะเข้าไปรู้แจ้งลักษณะอันแท้จริงของนิโรธสัจจะ

ลักษณะปนิชฌาน เป็นฉนวนที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบโดยพิจารณาสังขารคือ รูปธรรม-นามธรรมว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และทรงพิจารณาปัจจัยการแห่งปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมปฏิโลม ซึ่งเป็นปัญญารู้แจ้งที่เกิดจากวิปัสสนาญาณ “ลักษณะปนิชฌาน” จึงเกิดขึ้น เมื่อถึงปัจฉิมยาม ทรงบรรลุอาสวักขยญาณสามารถทำลายอาสวกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไป ด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง และในที่สุดแห่งปัจฉิมยามก็ทรงบรรลุเป็นพระอนุตรสัมโพธิญาณรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทำให้พระองค์ทรงประกาศเป็นศาสดาเอกของโลก ด้วยว่าไม่มีคำสอนใดที่ประเสริฐกว่าในโลก

พระพุทธองค์ทรงสอนวิปัสสนาภาวนามาโดยตลอดเป็นเวลา 45 ปี แม้กระทั่งในวาระสุดท้าย เมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ยังตรัสสอนแก่พระสุภัททะ ซึ่งเป็นสาวกองค์สุดท้าย ให้ปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”

ลักษณะปนิชฌาน จึงทำให้ศาสนาของพระองค์เป็นศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาอื่นโดยสิ้นเชิง จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะปนิชฌาน คือจุดเด่นของพุทธศาสนา เพราะเป็นฉนวนที่ทำให้เกิดปัญญาอันจะนำไปสู่ความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลสทั้งหลายได้ ดังพุทธพจน์ว่า “ฉนวนย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาที่ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฉนวน ผู้มีทั้งฉนวน และปัญญานั้นแล จึงนับว่าอยู่ใกล้พระนิพพาน”

จากพุทธพจน์ดังกล่าว มีคำอธิบายสนับสนุนปรากฏในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคว่า “ฉนวนมีสองแบบ ในส่วนเบื้องต้นท่านประสงค์เอา อารัมมณูปนิชฌาน ซึ่งเกิดจากการเจริญสมถภาวนา แต่ในขณะแห่งโลกุตระมรรคท่านประสงค์เอา ลักษณะปนิชฌาน ซึ่งเกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา”

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ตระหนักถึงความสำคัญของลักษณะปนิชฌาน เพราะเป็นฉนวนซึ่งนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรม องค์ธรรมที่สำคัญที่สุดในขั้นสุดท้าย คือ ปัญญาที่ใช้ในการปฏิบัติ เรียกว่า วิปัสสนา ซึ่งสามารถใช้เพียงสมาธิขั้นต้น คือ ขณิกสมาธิ เพราะเมื่อขณิกสมาธิมีกำลังมากเข้าจะคล้ายกับกำลังของอัปปนาสมาธิแต่เป็นกำลังที่เกิดจากความรู้อย่างแท้จริงในสภาวะธรรมทั้งหลายด้วยกำลังของลักษณะปนิชฌานจนพัฒนาเป็นวิปัสสนาญาณกำจัดอาสวกิเลสทั้งหลายได้ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาลักษณะปนิชฌานที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อพัฒนาไปสู่ผลสำเร็จของการเกิดปัญญาญาณ คือ ปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงนำมาถึงซึ่งการบรรลุมรรค ผล และนิพพานในที่สุด

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 .เพื่อศึกษาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

2.2 .เพื่อศึกษาลักษณะปนิชฌานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

2.3 เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อทำให้เกิดลักษณะปนิชฌาน

3. ขอบเขตการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร เกี่ยวกับสถานะของฌานและการใช้ฌานในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

3.1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาเนื้อหาให้ทราบถึงความเป็นมาและความสำคัญตลอดจนสถานะของฌานต่างๆที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา เริ่มตั้งแต่การบริกรรมภาวนาจนกระทั่งเกิดสมาธิขั้นต้นจนเกิดเป็นฌาน และผลสำเร็จเกิดเป็นปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงในที่สุด โดยศึกษาจากข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 พร้อมทั้งอรรถกถา ภาษาไทย แปล ชุด 91 เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2525, ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค นำมาสรุปเรียบเรียงนำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

3.2. ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาลักษณะปนิชฌาน และการเจริญวิปัสสนาเพื่อทำให้เกิดลักษณะปนิชฌานตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 พร้อมทั้งอรรถกถาภาษาไทย แปลชุด 91 เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2525, ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิ

มรรค อภิธรรมมัตถสังคหะและปรหมัตถปิณี หนังสือวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น วิปัสสนาญีวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น ตลอดจนวิทยานิพนธ์ และเอกสารงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสรุปเรียบเรียงนำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับสถานะของฌานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท สภาวะลักษณะปนิชฌานในการเจริญวิปัสสนาภาวนาและการทำลักษณะปนิชฌานให้เกิดขึ้น จากการเจริญวิปัสสนาภาวนา ดังต่อไปนี้

4.1. ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิได้แก่คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539, คัมภีร์อรรถกถาแปลภาษาไทย ชุด 91 เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2534 พร้อมทั้งปกรณ์วิเสส ฎีกา และอนุฎีกาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อขยายความในเนื้อหาเพิ่มเติมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น

4.2. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสาร ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

4.3. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และเอกสารงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาเรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา

4.4. นำเสนอตรวจสอบโดยคณาจารย์ที่ปรึกษาปรับปรุงแก้ไข และนำเสนอผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

4.5. เรียบเรียงตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญจัดทำเป็นรูปเล่มให้สมบูรณ์เป็นรูปแบบองค์ความรู้ใหม่ แล้วนำเสนอสอบวิทยานิพนธ์ต่อบัณฑิตวิทยาลัยตามระเบียบ

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษาสภาวะภายในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า ฌาน หมายถึง การเพ่ง ในที่นี้เพ่งเพื่อให้เกิดกุศลธรรมขึ้นในจิตจนเกิดสมาธิถึงขั้นอัปปนาสมาธิ สามารถเพ่งนิรณธรรม เป็นคุณธรรมชั้นสูง ปลอดจากกิเลส เป็นสัมมาสมาธิ ผู้บำเพ็ญฌานจึงเป็นผู้ชวนชวายเป็นการประกอบตนอยู่ในสุขัลลิกานุโยค เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อพระนิพพาน ฌานจึงมีสภาวะของการดับกาม ทำลายอาสวะ เป็นอภิจิตศึกษา สามารถข่มนิรณธรรมอันเป็นข้าศึกองค์ฌานห่างไกลจากกิเลส เข้าใกล้พระนิพพาน สมาธิในระดับฌานนั้นจึงเป็นบาทแห่งวิปัสสนา อันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจิต ให้พ้นจากอาสวะกิเลส ดังนั้น ฌานจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นผลจากการเพ่งเพื่อให้เกิดสมาบัติ 8 เรียกว่า “อาร์มมณูปนิชฌาน” และเพ่งเพื่อให้เกิดวิปัสสนา มรรค ผล เรียกว่า “ลักขณูปนิชฌาน” ผู้เจริญฌานสามารถนำฌานมาใช้เป็นบาทฐานแห่งอภิญญา แสดงฤทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นจิตตติบาท เป็นสมาธิในทรีย์ เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ และเป็นอริยมรรค คือ สัมมาสมาธิอันเป็นสนามรวมแห่งการปฏิบัติทั้งหมด ฌานมีอยู่ 2 ประเภท คือ (1) อาร์มมณูปนิชฌาน หมายถึง ฌานที่เกิดจากการเพ่งอารมณ์บัญญัติ ได้แก่ รูปฌานและอรุพฌาน เป็นสมถภาวนา (2) ลักขณูปนิชฌาน หมายถึง ฌานที่เกิดจากการเพ่งอารมณ์ปรมาตม ได้แก่ รูปนาม สังขารธรรม เป็นวิปัสสนาภาวนา ในฌานทั้ง 2 ประเภทนั้น ประกอบไปด้วยองค์ฌาน 5 ตามระดับของฌาน คือ ปฐมฌาน ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ทุตติฌาน ประกอบด้วย ปีติ สุข และเอกัคคตา ตุตติฌาน ประกอบด้วย สุข และเอกัคคตาจตุตถฌาน ประกอบด้วย อุเบกขา และเอกัคคตา ดังนั้น ฌานจึงเป็นลักษณะของจิตที่เป็น

สมาธิที่มีคุณภาพ ทรงพลัง มีสมรรถภาพสูง จัดเป็นสมาธิขั้นสมบุรณ์ควรแก่งาน ประกอบด้วยองค์ 8 คือ (1) ตั้งมั่น (2) บริสุทธิ์ (3) ผ่องใส (4) โปร่งใสเกลี้ยงเกลา (5) ปราศจากสิ่งมัวหมอง (6) นุ่มนวล (7) ควรแก่งาน (8) อยู่ตัวไม่วอกแวกหวั่นไหว กล่าวคือมีความหมัดจดแห่งจิต เรียกว่า จิตตวิสุทธิ จึงทำให้เกิดฌานในลักษณะจิต คือ (1) ฌานจิต เป็นสภาวะจิตในสมถภาวนา (2) อภิจิต เป็นสภาวะเห็นแจ้งรู้ชัดในสิ่งทั้งหลาย (3) มหัคคตจิต เป็นสภาวะจิตของฌานลาภีบุคคล สมาธิกับฌานว่าโดยสภาวะจึงมีลักษณะคล้ายๆ กัน เพราะมีอารมณ์เดียวกัน สามารถสลับเปลี่ยนกันได้ ต่างกันแต่เพียงว่า สมาธินั้นจะมีสติอยู่เป็นนิจ จิตยังไม่โน้มสู่ความสงบสุข แต่ฌานนั้นจิตจะโน้มสู่ความสงบสุขเพียงอย่างเดียว และฌานจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยการเจริญสมาธิเป็นหลัก ซึ่งก็คือ (1) การเจริญสมถภาวนาให้ผลสูงสุดคืออภิญญา 5 และสมาบัติ 8 เรียกว่า อาร์มมณูปนิชฌาน และ (2) การเจริญวิปัสสนาภาวนาให้ผลสูงสุดคือ มรรคผลนิพพาน เรียกว่า ลักขณูปนิชฌาน มีอยู่ 4 แบบ คือ (1) สมถปุพพังคสวิปัสสนา (2) วิปัสสนาปุพพังคมสมถะ (3) ยุคันทสมถวิปัสสนา (4) อัมมุตถัจจวิคคหิตมานัส ผลของการเจริญฌาน ก็คือผลของสมาธิซึ่งนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ คือ (1) สมาธิเพื่ออยู่เป็นสุข (2) สมาธิเพื่อญาณทัสสนะ (3) สมาธิเพื่อเป็นบาทแห่งวิปัสสนา (4) สมาธิเพื่อความสิ้นไปของอาสวะ อาณิสค์ของสมาธิ ได้แก่ (1) เป็นเครื่องช่วยอยู่เป็นสุขในภพทันตา (2) เป็นบาทแห่งอภิญญา (3) เป็นบาทแห่งวิปัสสนา (4) มีภพพิเศษเป็นที่สุด (5) สามารถเข้านิโรธสมาบัติอยู่เป็นสุขในภพทันตา

จากการศึกษาลักขณูปนิชฌานในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า ลักขณูปนิชฌาน หมายถึง การเข้าไปเพ่งลักษณะของรูปนาม สังขาร โดยปรมาตมอารมณ์ให้เห็นไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะ

ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ จนปหานกิเลสได้ด้วยมรรค รู้แจ้งในนิโรธสัจจะ ลักษณะปนิชฌานจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นเหตุให้เห็นไตรลักษณ์ จนปหานกิเลสเพื่อยังมรรคให้เกิด หลุดพ้นเข้าสู่ความดับบรรลุนิโรธอันเป็นสัจจภาวนิพพาน ดังนั้น ลักษณะปนิชฌาน จึงทำให้เกิดสภาวะของไตรลักษณ์ คือเห็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เมื่อถึงความเป็นยอดแห่งวิปัสสนาก็ยังมรรคให้เกิดขึ้นเข้าถึงสภาวะการดับของสังขาร นิโรธก็เกิดขึ้นทันทีไม่มีระหว่างกัน นิโรธหรือนิพพานจึงเป็นสภาวะสงบจากกิเลส และขั้น 5 ทั้งหลายนั่นเอง อารมณ์ที่ใช้ในการเจริญลักษณะปนิชฌาน ก็คือ รูปนาม ขั้น 5 ซึ่งเป็นธรรมที่มีอยู่จริงไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอารมณ์ที่รู้ได้เฉพาะตน เรียกว่า ปรমัตถอารมณ์ ซึ่งจะนำไปสู่การรู้แจ้งพ้นทุกข์จากกิเลสทั้งปวง คือ ความสิ้นทุกข์ไม่มีส่วนเหลือ

จากการศึกษาการเจริญวิปัสสนาเพื่อทำให้เกิดลักษณะปนิชฌาน พบว่า การเจริญวิปัสสนา หมายถึง การอบรมทางด้านจิตใจ เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงในสภาวะธรรมของรูปนาม สังขารธรรมที่เกิดขึ้นด้วยความเป็นไตรลักษณ์ จนถอนความหลงผิด ยึดมั่นในสังขารทั้งหลายได้ เกิดความสุข และเป็นอิสระจากอำนาจของกิเลส อันจะนำไปสู่ความหลุดพ้นอย่างถาวร โดยใช้ปรมัตถอารมณ์ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานด้วยการกำหนดรู้รูปนามซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ (1) ปหานติ การรู้ชัด (2) สิกขติ การสำเนียง อันเป็นไตรสิกขาอย่างครบถ้วน เรียกว่า ปริยญา 3 คือ (2.1) ญาตปริยญา ขั้นรู้จัก (2.2) ตีรณปริยญา ขั้นพิจารณา (2.3) ปหานปริยญา ขั้นละอย่างเด็ดขาด ด้วยวิธีการตามรู้รูปเป็นหลัก คือ ตามรู้อาการของธาตุ 4 ธาตุใดธาตุหนึ่งที่ปรากฏชัดในขณะจิต และการตามรู้นามเป็นหลัก คือ ตามรู้เวทนา จิต หรือสภาวะธรรมที่ปรากฏชัดในขณะจิต โดยการบริกรรมภาวนาสาธยายทางจิตจนล่วงคำ

บัญญัติ แทะตลอดไตรลักษณ์ จนกระทั่งบรรลุมรรคผล และนิพพาน แต่สิ่งที่ปฏิบัติเพื่อการเจริญวิปัสสนาเพื่อทำให้เกิดลักษณะปนิชฌาน นั้นคือ (1) สันตติ ปิตบังอนิจจัง (2) อิริยาบถ ปิตบังทุกขัง (3) ฌณสัญญา ปิตบังอนัตตา วิธีทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์นั้นคือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 ซึ่งเป็นวิธีทำให้เกิดปัญญาสามารถละวิปัสสนา 4 ประการ คือ (1) สุภวิปัสสนา (2) สุขวิปัสสนา (3) นิจจวิปัสสนา (4) อัตตวิปัสสนา ด้วยเหตุนี้วิปัสสนาและสติปัฏฐานจึงเป็นสิ่งเดียวกันโดยความเป็นเหตุเป็นผลกัน ในการกำหนดรู้ลักษณะรูปนามนั้นเป็นการหยั่งเห็นธรรมทั้งปวงเป็นไปในกระแสรูปนามตามความเป็นจริงโดยการเห็นไตรลักษณ์อันได้แก่ (1) การกำหนดรู้อนิจจลักษณะ (2) การกำหนดรู้ทุกขลักษณะ (3) การกำหนดรู้อนัตตลักษณะ จนเกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงสำเร็จเป็นอาหุเนยบุคคล

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาลักษณะปนิชฌานในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทผู้วิจัยพบว่า ลักษณะปนิชฌานเกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยตรง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงสอนพระสาวกมาถึง 45 ปี โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ บรรลุมรรค ผล และนิพพานในที่สุด แม้ไม่ได้ผลสูงสุดก็ยังส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ

แต่ในปัจจุบันนี้ ผู้ที่ทำหน้าที่สอนการเจริญภาวนาหรือกรรมฐานมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ละท่านได้สอนหลักการ และวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไป โดยประยุกต์ใช้ภาษา และวิธีการต่างๆ มาผสมผสานกับหลักการที่มีมาในพระคัมภีร์ตามความเข้าใจของแต่ละท่าน จึงทำให้มีสำนักปฏิบัติที่หลากหลาย

และมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสำนักแตกต่างกันไป ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ แต่ละสำนักปฏิบัติจึงมีแนวการสอนที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งในด้านจุดมุ่งหมาย และวิธีการปฏิบัติ เมื่อมีความหลากหลายมากขึ้น ย่อมมีบางแนวทางที่บิดเบือนหรือผิดเพี้ยนไปจากจุดมุ่งหมาย และวิธีการปฏิบัติที่แท้จริงในพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือ การมองข้ามองค์ความรู้ที่แท้จริงจากพระคัมภีร์ มุ่งเพียงแค่ระดับวิธีการปฏิบัติเท่านั้น ดังนั้น หากสำนักหรือกลุ่มปฏิบัติต่างๆ หันมาสนใจในเรื่ององค์ความรู้จากพระคัมภีร์มากขึ้น ไม่มุ่งเน้นแต่เฉพาะการปฏิบัติตามๆ กัน เพียงอย่างเดียว ก็จะทำให้การปฏิบัตินั้นเป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง และเกิดการพัฒนาปัญญาอย่างแท้จริงตามแนวทางพุทธธรรม

ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า หน่วยงานทางราชการ เช่น สำนักพระพุทธศาสนา ควรให้ความสนใจ และรณรงค์เผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนาในแต่ละสำนักปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยการฝึกอบรมบุคลากรให้เป็น

วิปัสสนาจารย์ เช่น พระภิกษุสงฆ์ และฆราวาสให้ปฏิบัติวิปัสสนาได้อย่างถูกต้อง และเชี่ยวชาญตามหลักของพระคัมภีร์ สามารถนำหลักการปฏิบัติวิปัสสนาไปเผยแพร่ต่อไปเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดอันเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยาวนานเท่านั้น

6.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะได้มีการศึกษาเพิ่มเติมในส่วนที่น่าจะศึกษาต่อดังนี้

- 1) ศึกษาอเนตลักษณะในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- 2) ศึกษาสภาวะวชิฐฐานคามินีในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- 3) ศึกษาวิโมกข์ 3 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ทั้ง 3 หัวข้อที่เสนอแนะมานี้ เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ตั้งแต่เริ่มต้นของการปฏิบัติจนกระทั่งเข้าสู่ มรรค ผล อันเป็นผลมาจากการเจริญลักษณะปฏิบัติของตนเอง

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 1, 10, 11, 12, 13, 14, 25, 31, และ 34. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกอรกเถรา ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, 2554.

พระอนุรุทธะ และ พระญาณธชะ. อภิธัมมัตถสังคหะ และ ปรมัตถทีปนี. แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันกราฟิคเพลท, 2546.

ข้อมูลวิทยุภูมิ

(1) หนังสือทั่วไป

พระโสภณมหาเถร. **วิปัสสนานัย เล่ม 1**. แปลโดย พระคันธสาราภังค์. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, 2548.

พระบัณฑิตาภังค์ กัมมัญฐานาจารย์. **รู้แจ้งในชาตินี้** (In This Very Life), แปลโดย พระคันธสาราภังค์. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2550.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (Dictionary of Buddhism). พิมพ์ครั้งที่ 21. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2554.

ผ.ศ.(พิเศษ) สมบูรณ์ ตาสนธิ. **อเนกธารธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ อิงค์ปียอนด์ธรรมะ, 2554.

(2) วิทยานิพนธ์

พระคณินโสทร (เมืองเกิด). “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

พระปัญญา ธนปญโญ (บัวทอง). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสมถกัมมัญฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

พระมหากฤษ ญาณวุธ (ใจปลื้มบุญ). “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมานและปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

พระมหาศักดิ์ศรี ปุณฺณโร (เชื้อชำนาญ). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมานกับญาณในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.